

ישראל במזרח התיכון או ישראל והמזרח התיכון: תמונת מצב ותרחישים אפשריים

אלי פודה

הקדמה

מבחינה גיאוגרפית ישראל נמצאת במזרח התיכון, אולם שאלת מקומה ותפקידה באזור נותרה לא פתורה, והיא מלווה את מקבלי ההחלטות והחברה בישראל מאז הקמתה.⁽¹⁾

בשנים האחרונות אנו עדים לשינוי משמעותי ביחסיה של ישראל עם סביבתה המזרח-תיכונית. מלחמת לבנון השנייה (קיץ 2006), המבצעים הצבאיים בעזה ("עופרת יצוקה" בחורף 2008-2009; "עמוד ענן" בנובמבר 2012; ו"צוק איתן" בקיץ 2014), ו"האביב הערבי" (מחורף 2010-2011) יצרו סביבה אזורית חדשה, הנוחה לישראל מבחינה ביטחונית ופוליטית. ממשלות ישראל בראשות בנימין נתניהו ראו בתחילה את ההתפתחויות הללו כראשיתו של חורף אסלאמי, המבשר עליית משטרים אסלאמיים קיצוניים, המובילים את האזור לחוסר יציבות ולאנרכיה, וליצירה של איומים חדשים על ישראל.⁽²⁾ ככל שחלף הזמן הבינו מנהיגי ישראל כי המהפכות בעולם הערבי יצרו לישראל כר של הזדמנויות באזור. נתניהו

(1). המזרח התיכון הוא אזור גיאוגרפי בעל הגדרות שונות. בדיון זה מוגדר המזרח התיכון ככולל את מרבית מדינות ערב (למעט סומליה ומאוריטניה), בהן גם צפון אפריקה, וכן את איראן וטורקיה. המושגים 'העולם הערבי' או 'המערכת הערבית' כוללים 22 מדינות ערב החברות בליגה הערבית.
(2). ראו להרס, 2017: 224-246.

עצמו, בהופעתו לפני עצרת האו"ם בספטמבר 2016, התפאר שמדינות רבות באזור מכירות בכך שישראל לא רק שאינה אויבת שלהן, אלא שהיא בת-בריתן במלחמתן נגד איראן ונגד ארגוני אסלאם קיצוניים. הוא סיכם ואמר כי "קשריה הדיפלומטיים של ישראל עוברים לא פחות מאשר מהפכה".⁽³⁾

באופן מעשי, יחסיה הדיפלומטיים של ישראל במזרח התיכון אינם עוברים מהפכה, משום שאף מדינה ערבית נוספת, וכן מדינות שקיימו בעבר קשר רשמי ברמה כלשהי, כגון קטר, עומאן, מרוקו, תוניסיה ומאוריטניה, לא כוננו קשרים דיפלומטיים עם ישראל. אולם השינוי הגדול הוא בקיום ובהתרחבות של שיתופי פעולה חשאיים בין ישראל וכמה ממדינות ערב, וזאת בשל מספר אינטרסים משותפים: ראשית, מאבק נגד איראן, הפועלת לפיתוח יכולת גרעינית במטרה למלא תפקיד דומיננטי, אם לא הגמוניאלי, במזרח התיכון, באמצעות בריתות עם אלמנטים הקרובים אליה מבחינה פוליטית ואידיאולוגית (סוריה בהנהגת בשאר אל-אסד והמיעוט העלווי; ארגון חיזבאללה השיעי בלבנון; אלמנטים שיעים בעיראק; והח'ותים השיעים בתימן). שנית, מאבק נגד גורמי אסלאם סוני ג'יהאדיסטי, דוגמת ארגון המדינה האסלאמית (דאע"ש), אל-קאעידה ועוד. שלישית, מאבק מול ארגון החמאס והג'יהאד האסלאמי בעזה, אשר נעזר בעקיפין בטורקיה ובקטר. באמצעות שיתוף הפעולה ישראל יכולה להרתיע את יריבותיה ולשנות באופן מהותי את מאזן הכוחות בין גורמי האסלאם הסוני המתון – בהם היא תומכת – ובין גורמי האסלאם הג'יהאדיסטי מצד אחד, וגורמי האסלאם השיעי, מן הצד האחר.

מטרתו של נייר זה לנתח את מקומה המשתנה של ישראל במזרח התיכון, ולבחון את ההשפעות של תרחישים שונים על מקום זה. הנייר מקדם שתי טענות: האחת, ישראל ממלאת תפקידים חשובים במזרח התיכון הן במצבי קונפליקט והן במצבי שלום; והשנייה, אף כי ישראל הפכה בשנים האחרונות לשחקן מוכר ומוערך בזירה המזרח-תיכונית, כדי להפוך הכרה זו לפומבית יש לפתור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, או לכל הפחות להתקדם באופן ניכר לפתרוננו.

תפיסות יסוד

התפיסה התנכ"ית של "עם לבדד ישכון" הייתה מקובלת על מרבית היהודים, והכתיבה את יחסם לגויים הן בגולה והן בארץ-ישראל. אך באמצע המאה ה-19 החלו לחדור תפיסות אנתרופו-גיאוגרפיות, אשר לפיהן קיים קשר הכרחי בין השקפת עולמן, דתן, אורח חייהן ודפוסייהן החברתיים של ציביליזציות ואומות ובין המרחב הגיאוגרפי שעוצבו ופעלו בו (שביט, 1997: 324). בחירת מרחב הפעולה קשורה אפוא לזהות של המדינה או לזהות שאזרחיה מעוניינים לאמץ. שאלה זו הפכה רלוונטית בשיח הציבורי מאז הפיכת היישוב היהודי בארץ-ישראל לישות עצמאית בתקופת המנדט

(3). נאום ראש הממשלה בעצרת האו"ם בתאריך 22 בספטמבר 2016:
http://mfa.gov.il/MFAHEB/PressRoom/Pages/PM-Netanyahu-addresses-the-United-Nations-General-Assembly.220916_aspx

הבריטי, ובמיוחד מאז הקמת המדינה ב-1948. בין השנים 1948-1967 המשיך להתקיים שיח ציבורי בסוגיה זו, חרף העובדה שהסכסוך הישראלי-ערבי 'סגר' במידה רבה את המרחב הערבי והמזרח תיכוני בפני ישראל, וכך השאיר בפניה רק את המרחבים 'הרחוקים' יותר של אסיה, אירופה והמערב בכלל. השיח בשאלה זו, שגווע במידה רבה לאחר 1967, התעורר מחדש בשנות ה-90, עם ההתקדמות בתהליך השלום, חתימת הסכמי אוסלו עם הפלסטינים וחתימת הסכם השלום עם ירדן ב-1994. אירועים אלה פתחו בפני ישראל אפשרויות חדשות להשתלב במסגרת אזוטרית מזרח-תיכונית (כגון רעיון 'המזרח התיכון החדש' של פרס), אולם מאז פריצת אינתיפאדת אל-אקצא (2000) והמבוי הסתום בתהליך השלום, גווע השיח בשאלה זו בשנית.

מאז ראשיתו של היישוב הציוני ב-1882 ועד היום ניתן לאתר בשיח הישראלי שלוש תפיסות יסוד בתודעה של החברה הישראלית ביחס למקומה באזור: האחת, ניתן לכנותה בשם 'הגישה הבדלנית', ומייצגה הבולט היה דוד בן-גוריון. תפיסה זו ראתה בישראל חלק מהמערב מבחינה מדינית, כלכלית ותרבותית, והתייחסה בהתנשאות ובזלזול לעמים הערביים, לשליטיהם ולתרבותם. לימים הפכה תפיסה זו לדומיננטית בקרב מקבלי ההחלטות בישראל. באופן פרדוקסלי ואירוני, גישה זו הייתה, במידה רבה, המשכה של תפיסת 'קיר הברזל' של ז'בוטינסקי.⁽⁴⁾ מייצגה הבולט של גישה זו בשנים האחרונות היה אהוד ברק, מי שהיה ראש הממשלה ושר הביטחון, שכינה את ישראל ב-2012 'וילה בג'ונגל'.⁽⁵⁾ לגישה השנייה, 'גישה ההשתלבות', שני ענפים: מייצגו הבולט של הענף האחד היה משה שרת, שראה בישראל חלק מהמזרח התיכון (או מאסיה) מבחינה פוליטית וכלכלית, אם כי מבחינה תרבותית ראה בה חלק מהמערב. מנגד, ראה הענף האחר בישראל חלק מהמזרח התיכון גם מבחינה תרבותית.⁽⁶⁾ התפיסה השלישית היא ים-תיכונית: תפיסה זו רואה בים התיכון את מרחב הפעולה הטבעי של ישראל, אשר כולל את כל המדינות השוכנות לחופו של הים – חלקן אירופיות (צרפת, ספרד, איטליה, יוון, קפריסין ועוד), וחלקן ערביות (מצרים, תוניסיה, מרוקו, לבנון ועוד). בהכללה ניתן לומר כי מבחינה גיאוגרפית, הגישה הים-תיכונית מנסה לשלב בין שתי הגישות האחרות, כיוון שהיא כוללת הן אלמנטים 'אירופיים' והן אלמנטים 'מזרח-תיכוניים'. אלא שלשיטתה של אסכולה זו, המאפיינים התרבותיים הים-תיכוניים, יוצרים גם יחידה גיאוגרפית ים-תיכונית מובחנת.⁽⁷⁾ שיתוף הפעולה המתרחב בשנים האחרונות בין ישראל, יוון וקפריסין מעניק רלוונטיות פוליטית וכלכלית לגישה הים-תיכונית.

שאלת מקומה של ישראל במרחב אינה תיאורטית בלבד. זוהי שאלה בעלת השלכות מדיניות, כלכליות ותרבותיות. כך למשל, כאשר יצא שמעון פרס ב-1993, לאחר הסכמי אוסלו, בתפיסת 'המזרח התיכון החדש', תפיסתו

(4). בהקשר זה ראו: שליים, 2005.

(5). הניסוח המדויק של דבריו: "אנחנו לא חיים במערב אירופה ולא בצפון אמריקה, זו באמת סביבה קשה, זו באמת 'וילה בג'ונגל' ומסביבנו יש גם כוחות עוינים".

<https://www.inn.co.il/News/News.aspx/243960>

(6). על התפתחות אסכולות החשיבה מבחינה היסטורית, ראו: גורני, 1985; ביאלר, תשל"ב: 71-84.

(7). בהקשר זה ראו: שביט, 2004.

הייתה שהסכמי השלום יוצרים מציאות חדשה, שבה המזרח התיכון מהווה זירת פעולה עיקרית – אם כי לא יחידה – עבור ישראל (פרס, 1993). אומנם לתפיסתו היו הדים בצד הערבי (מה שמכונה אל-שרק אוסטיה – המזרח-תיכונית), אך בעיקרה היא עוררה ביקורת קשה בעולם הערבי, אשר חש מהגמוניה ישראלית – עתה במעטה כלכלי. מהתגובה השלילית הערבית הסיקו רבים בישראל כי ישראל אינה גורם רצוי במזרח התיכון, גם בעת מצב של שלום.

הציבור בישראל חלוק בנוגע למקומה של ישראל באזור. סקרים שנערכו על ידי מכון רפי סמיית עבור מכון מיתוים מלמדים, כי רק כרבע מהנשאלים רואים את ישראל כשייכת למזרח התיכון; רבע רואה אותה כשייכת יותר לאירופה; רבע כשייכת לים התיכון; ואילו לרבע הנותר אין דעה בעניין. העובדה כי ממצאים אלה עקביים מאז 2013, מלמדת על כך שטרם נמצא מענה לשאלת מקומה של ישראל בתודעה של אזרחיה.⁽⁸⁾

תפקידי ישראל במזרח התיכון

משחר הקמתה נתפסה ישראל על ידי מעצבי המדיניות והחברה בישראל כמדינה בודדה, מנוודה ונרדפת באזור. ואכן, העובדה שכל מדינות ערב לא הכירו בישראל, וניהלו נגדה מאבק מדיני, כלכלי ודיפלומטי, סייעה לחיזוק תחושה זו, שהייתה מוכרת מההיסטוריה היהודית. ואולם, למרות שהערבים לא קיבלו באופן פורמלי את ישראל כשחקן מזרח-תיכוני, היא מילאה תפקידים שונים, ומדינות האזור נאלצו להכיר בכך. שישה תפקידים חשובים מילאה ישראל במערכת המזרח תיכונית: התפקיד הראשון היה מאחד; מדינות ערב יכלו להציג סביב ישראל חזות של סולידריות, גם אם נועדה, לעיתים, לחפות על אפס-מעשה. במילים אחרות, כאשר מדינות ערב גילו נכונות לשתף פעולה, הייתה ישראל גורם נוח לליכוד השורות נגדו. השגת סולידריות ערבית נגד ישראל שימשה אף אמתלה נוחה לשליטי ערב להתחמק מהתמודדות עם בעיות פנימיות או אזרחיות. התפקיד השני היה מפלג. מבחינה טריטוריאלית הפריעה ישראל לרצף הערבי, וגם עשתה בפועל על מנת למנוע איחוד ערבי. היא שימשה גורם מפלג גם מעצם היותה סלע מחלוקת בין שליטי ערב בנוגע לדרך 'הנכונה' לטפל באיום הישראלי. לישראל היה אינטרס לגרום לפירוד בעולם הערבי באמצעות עידוד מחלוקות בין-ערביות וכריתת הסכמים – פומביים או חשאיים – עם שליטים ערביים, הסכמים שיחלישו את החזית הערבית המאוחדת. הדוגמה הבולטת ביותר היא כמונן חתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1979, הסכם אשר הביא לקרע עמוק בעולם הערבי, להחרמתה של מצרים ולסילוקה

(8). מדד מדיניות-החוץ הישראלי של מכון מיתוים, מיתוים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית: <http://mitvim.org.il/he/18-%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/283-%D7%9E%D7%9E%D7%A6%D7%90%D7%99-%D7%A1%D7%A7%D7%A8-%D7%9E%D7%99%D7%AA%D7%95%D7%95%D7%99%D7%9D-%D7%A2%D7%9C-%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%97%D7%95%D7%A5-%D7%94%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%AA->

מהליגה הערבית. התפקיד השלישי היה **מתערב**. ישראל התערבה בסכסוכים בתוך מדינות ערב, זאת במטרה לשמור על ביטחונה ועל האינטרסים שלה. כך למשל, ניתן לראות את התערבות ישראל במשבר 'ספטמבר השחור' בשנת 1970 בירדן, אשר סייע למשטר ההאשמי לשרוד, ושימר את ירדן כמדינת חייץ בין ישראל ומדינות ערב רדיקליות, כגון סוריה ועיראק. כך היה גם כאשר פלשה ישראל ללבנון ביוני 1982 במטרה להבטיח את המשך שליטתם של המאורנים, בעלי בריתה של ישראל, לחסל את השפעת סוריה ולסלק את אש"ף (Shalem, 1988). התפקיד הרביעי שמילאה ישראל הוא של **מדרבן**. ישראל עודדה תהליכים ומהלכים בעולם הערבי לפחות בשלושה מישורים: ביצירת קואליציות ערביות ובפירוקן;⁽⁹⁾ בהתגבשותה של התנועה הלאומית הפלסטינית, במיוחד לאחר כיבוש הגדה המערבית ועזה; ובחזוק הלגיטימציה של שליטים במדינות ערב, אשר נופפו בדגל המאבק נגד הציונות ומדינת ישראל. התפקיד החמישי הוא **מאזן**. כמו בכל מערכת, גם במזרח התיכון פועלים שחקנים החותרים לשליטה והגמוניה, בעוד אחרים חותרים לאיזון המערכת באמצעות קואליציות-נגד. ישראל לא יכולה הייתה להצטרף באופן פורמלי לבריתות אלה, אך הצליחה בדרכים שונות לסייע לאיזון המערכת. כך למשל, יצירתה של 'ברית הפריפריה' עם טורקיה ואיראן בסוף שנות ה-50 ותחילת ה-60 נועדה לאזן את האיום שנסקף מהתנועה הפן-ערבית של עבד אל-נאצר. ברית זו שירתה גם את המדינות המלוכניות והשמרניות בעולם הערבי, אשר חששו מהנאציזם; דוגמה נוספת עולה ממעורבות ישראל בירדן ב-1970, התערבות שנועדה לשמור על הסטטוס-קוו האזורי, וזאת מתוך חשש שהשתלטות אש"ף על ירדן תוביל לשינוי מאזן הכוחות בעולם הערבי (Podeh, 1997; Maoz, 2006). התפקיד האחרון שישראל ממלאת באזור הוא של **מתווך** או **מגשר**. אומנם ישראל לא מילאה תפקידי תיווך בסכסוכים בין-ערביים, אולם היא פעלה לקדם אינטרסים של מדינות ערב בארצות הברית, וזאת בזכות יחסיה ההדוקים עם ארצות הברית, וכן הודות להשפעת הלובי היהודי על הקונגרס האמריקני. כך היה כאשר סייעה ישראל לשכנע את ארצות הברית למחוק חובות ירדניים לפני חתימת הסכם השלום בין ישראל וירדן ב-1994, וכך היה כאשר פעלה ישראל לשכנע את ארצות הברית לא לצמצם או להפסיק את הסיוע למצרים בעקבות ההפיכה הצבאית של סיסבי ביוני 2013. כמו-כן פעלה ישראל בדרכים שונות לקדם את האינטרסים של מדינות המפרץ בארצות הברית בכל הנוגע לחשש המשותף מפני האיום האיראני.

(9). ראו בהקשר זה: Ben-Dor, 1976.

מפה 1

מבט כולל על המרחב המזרח תיכוני בשנות ה-60 מלמד (ראו מפה 1), כי עיקר קשריה של ישראל במזרח התיכון היו עם מדינות מוסלמיות לא ערביות (טורקיה ואיראן) ונוצריות (אתיופיה). בעולם הערבי קיימו יחסים מדיניים ומודיעיניים עם ישראל שתי מדינות בלבד – ירדן ומרוקו – ושני מיעוטים – הכורדים והמרונים. ניתן לכנות מדיניות זאת בשם 'סינדרום הפילגש'. לסינדרום זה כמה מאפיינים עיקריים: האחד, היחסים מתנהלים בחשאיות מוחלטת. דליפה על קיומם מביאה, בדרך כלל, להפסקתם או להשעייתם; שנית, הם מזדמנים וזמניים, תלויים בקיומם של אינטרסים משותפים בזמן נתון ובנסיבות ספציפיות; שלישית, הקשרים מתנהלים בין ממשלות ולא בין העמים או בין גורמים בחברה האזרחית של המדינות; ולבסוף, אומנם הקשר מתבצע על ידי גורמים רשמיים, אולם משרד החוץ אינו אחראי להם, אלא גורמי המודיעין או הביטחון (בעיקר המוסד).⁽¹⁰⁾ ממפה 1 עולה כי בשנות ה-60 לא הייתה ישראל מבודדת במרחב המזרח-תיכוני, וזאת בשונה מהכרוזותיהם התכופות של מעצבי המדיניות, אך הייתה מוקפת במדינות ערביות עוינות, בראשות מצרים בהנהגת עבד אל-נאצר.

מה השתנה?

מאז שנות ה-60 ועד ימינו (2020) הפכה ישראל לשחקן פעיל ומוכר במערכת המזרח תיכונית. סיבות עיקריות אחדות הביאו לשינוי הזה: א. הכרה הולכת

(10). נושא זה הוא חלק ממחקר רחב שיסתיים בקרוב, שכותרתו הטנטטיבית היא 'סינדרום הפילגש: מערכת היחסים החשאית של ישראל במזרח התיכון, 1948–2018'.

וגוברת בעולם הערבי שישראל היא עובדה מוגמרת שלא ניתן לשנותה; ב. הכרה שבעייתיותה הפנימיות של מדינות ערב חשובות לאין ערוך מהבעיה הפלסטינית; ג. הכרה בקיומם של אינטרסים ואויבים משותפים, אשר הופכים את ישראל לשותף ולבעל ברית אפשרי.

א. הכרה בישראל כעובדה מוגמרת

השינוי במחשבה ובהתנהגות הערבית כלפי ישראל החל לאחר מלחמת 1967. המלחמה הקצרה ותוצאותיה הדרמטיות – במיוחד כיבוש סיני, הגדה המערבית והגולן – הפכו את ישראל למעצמה אזורית בעיניים מערביות וערביות כאחד. ההערכה שלרשות ישראל עומד גם נשק גרעיני הפכה את רעיון חיסולה לבלתי ישים או בלתי אפשרי. תהליך זה היה איטי והדרגתי, אולם הוא התחולל ברמה המדינית והתפיסתית. ברמה המדינית קיבלו מצרים וירדן את החלטה 242 של מועצת הביטחון בנובמבר 1967, החלטה אשר למעשה הכירה בעקיפין בקיומה של מדינת ישראל. סוריה הצטרפה להכרה זו לאחר עלייתו לשלטון של חאפז אל-אסד ב-1970. במבט לאחור, אין ספק כי גם מדינות אחרות, כמו למשל ערב הסעודית, הכירו בהחלטה 242, אף כי בחרו שלא לתת לכך ביטוי פומבי. יתרה מזו, גם החלטות הפסגה הערבית בח'רטום (אוגוסט 1967) לא פסלו את הדרך המדינית לשחרור השטחים הכבושים, אף שהתנו זאת בשלילה של משיא ומתן ישיר עם ישראל, וכן בשלילת ההכרה בה או חתימת הסכם שלום עימה (Sela, 1998: 104-109). השינוי בעמדה הערבית התחולל גם ברמה התפיסתית: שורה של אינטלקטואלים מצריים הציעו עוד לפני מלחמת 1973 – בעקבות יוזמת השלום הראשונה של סאדאת ב-1971 – לנטוש את דרך המלחמה ולהגיע להסדר עם ישראל. בהשוואה להלך המחשבה בעולם הערבי עד 1967, שהיה במידה רבה חד-קולי וחד-ממדי, הייתה זו מהפכה בדרך החשיבה הערבית.

באופן פרדוקסלי, תוצאות מלחמת 1973 – אשר נתפסו כניצחון בעיניים ערביות – חיזקו את התפיסה הזו, משום שהוכח כי גם כאשר נתפסה ישראל לא מוכנה, היא הצליחה בסופו של דבר לתקוע יתד בגדה המערבית של תעלת סואץ ולהגיע למרחק של 100 ק"מ מקהיר ו-50 ק"מ מדמשק. עם זאת, המלחמה הייתה חשובה משום שהחזירה את הכבוד האבוד למצרים (ולערבים בכלל), ובכך יצרה מצב או תחושה של דיאלוג המתקיים בין שוויים, דבר שהוביל לחתימת הסכמי הפרדה עם מצרים (1974-1975) ולבסוף לחתימת הסכם שלום ב-1979. תהליך זה נמשך עם ההכרה של אש"ף בהחלטה 242 ב-1988, ובחתימה על הסכם אוסלו ב-1993. מהלך זה אפשר לירדן למהר ולחתום על הסכם שלום עם ישראל ב-1994, אשר העניק הכשר ליחסים החשאיים שהתקיימו בין שתי המדינות לכל אורך השנים. שיאו של תהליך זה היה עם פרסומה של יוזמת השלום הערבית ב-2002 בוועידת הפסגה הערבית בבירות, יוזמה אשר הציעה בפעם הראשונה הכרה של כל מדינות ערב בישראל וכינון 'יחסים נורמליים' עימה, בתמורה לנסיגתה מכל השטחים הכבושים ולהקמת מדינה פלסטינית שבירתה מזרח ירושלים.⁽¹¹⁾

(11). על היוזמה ועל תגובתה האדישה של ישראל, ראו: Podeh, 2014.

בחינת השיח האינטלקטואלי בעולם הערבי מלמדת כי קבלתה של ישראל כעובדה מוגמרת שוב אינה קול יוצא דופן. אומנם הקולות שאינם מכירים בישראל עדיין רווחים בשיח הערבי והאסלאמי, אולם השיח בכללותו מגוון ורב-קולי.

ב. הכרה בחשיבותן של בעיות הפנים

הסיבה העיקרית שהניעה את סאדאת לחתום על הסכם שלום עם ישראל נגעה למצוקות הכלכליות והחברתיות של מצרים, שנבעו מריבוי האוכלוסין. מהומות המזון שפרצו בינואר 1977, לאחר שסאדאת קיצץ חלק מהסובסידיות כתנאי לקבלת מלווה מקרן המטבע הבין-לאומית והבנק העולמי, שכנעו אותו סופית כי מצרים אינה יכולה להיגרר עוד להרפתקאות צבאיות מחוץ לארצה, וכי רק שלום ויציבות יכולים להבטיח המשך השקעות כלכליות זרות והתמודדות עם הבעיות החברתיות והכלכליות. בשלבים הראשונים של המשא ומתן עם ישראל, לאחר ביקורו בירושלים (נובמבר 1977), ניסה סאדאת לקשור בין חתימת הסכם השלום ופתרון הבעיה הפלסטינית (ראו נוסח הסכמי קמפ דייוויד, 1978), אולם לאחר שהבין כי התעקשותו בסוגיה הפלסטינית עלולה לסכן את חתימת הסכם, בחר לחתום על הסכם ישראלי-מצרי נפרד. נטישת הסוגיה הפלסטינית גררה ביקורת קשה בעולם הערבי: מדינות ערב רבות ניתקו את היחסים הדיפלומטיים עם מצרים והטילו עליה סנקציות, אולם התגובה הערבית הדרמטית לא שינתה את החלטתו של סאדאת. יכולתה של מצרים לנקוט צעד חד-צדדי זה נבעה מכך שבשל חשיבותה ומרכזיותה בעולם הערבי, בפועל לא יכלו מדינות ערב להינתק ממנה, בהתאם להחלטות הפסגות הערביות בבגדאד (1978-1979).⁽¹²⁾ מעבר לכך, דעיכתה של הפן-ערביות לאחר מותו של עבד אל-נאצר (1970) הביאה להתחזקות הלגיטימיות של המדינה הטריטוריאלית בעולם הערבי, ולהפיכת המערכת הערבית למערכת 'וסטפליאנית'⁽¹³⁾ נורמלית, שבה מעורבות של מדינה אחת בעניינים הפנימיים של מדינה אחרת אינה נחשבת לגיטימית. נוסף על כך, העובדה שמאז 1967 הייתה מצרים תלויה בסיוען הפיננסי של מדינות הנפט העשירות במפרץ חיזקה את 'היגיון המדינה' (Raison d'Etat) על פני 'היגיון של האומה' (הערבית) (Raison de la Nation).

מהפכות האביב הערבי, שהחלו בסוף 2010, הוכיחו כי בעיות הפנים במדינות ערב – עוני, אבטלה, חוסר שוויון, פגיעה בזכויות אדם, היעדר חירויות ועוד – הן הסוגיות המרכזיות המעסיקות את האזרחים. המדינות שעברו מהפכה – מצרים, סוריה, תימן, לוב ותוניסיה – כמו גם מדינות שהושפעו מהאירועים – ירדן, מרוקו וערב הסעודית – טרודות ברפורמות פנימיות שאינן מותרות בידן זמן לעסוק בסוגיה הפלסטינית, שנדחקה

(12). נתונים על כך, ראו: Podesh & Winckler, 2002.

(13). שלום וסטפליה שנחתם ב-1648 נתפס כראשיתה של מערכת המדינות האירופיות. ראו: Sela, 1998, pp. 12, 341, 344.

לשוליים. עם זאת, גם מדינות עשירות שאינן טרודות בבעיות כלכליות, דוגמת מדינות במפרץ – עסוקות בביצור הלגיטימציה לשלטוןן באמצעות רפורמות והטבות לאזרחים וחיפוש מענה לאיומים מכיוון איראן וארגוני טרור. תשומת הלב של השליטים במדינות ערב – עניות ועשירות כאחד – נתונה אפוא לבעיות הפנימיות ולא לפתרון הסוגיה הפלסטינית או למאבק נגד ישראל.

ג. קיומם של אינטרסים משותפים חדשים

גם כאשר הייתה ישראל מבודדת יחסית במזרח התיכון (ראו מפה 1), היא מצאה שחקנים שהיו מוכנים לשתף עימה פעולה נגד איומים משותפים. טורקיה, איראן, ירדן ומרוקו ראו במצרים ובעבד אל-נאצר איום משותף, ועל מנת לנטרל את האיום הזה שיתפו פעולה, בעיקר מאחורי הקלעים. ישראל שיתפה פעולה גם עם הכורדים בעיראק (1963-1975), וזאת במטרה להחליש את משטר הבעת' בעיראק. שיתוף פעולה זה נקטע באיבו לאחר שאיראן חתמה על הסכם עם עיראק, ששם קץ לסיוע הישראלי (הסכם אלג'יר, 1975). גם שיתוף הפעולה עם איראן נפסק עם המהפכה באיראן ב-1979. לאורך השנים שיתפה ישראל פעולה עם ירדן ומרוקו. גם המאורנים בלבנון נהנו מסיוע ישראלי במלחמות האזרחים ב-1958 וב-1975-1976. סיוע זה נמשך גם במחצית השנייה של שנות ה-70, עד לפריצתה של מלחמת לבנון ב-1982. אכזבת ישראל מאי-שיתוף הפעולה של המאורנים ורצח בשיר ג'מאיל, הנשיא המיועד, סיימו פרק זה. כפי שניתן ללמוד ממרבית האפיזודות אלה שיתוף הפעולה היה מזדמן, תלוי נסיבות ואינטרסים, ועל כן, עם השתנות הנסיבות או האינטרסים הוא נפסק. שיתוף הפעולה עם ירדן ומרוקו היה יוצא דופן, אולם גם בו חלו עליות ומורדות לאורך השנים, בהתאם לנסיבות ההיסטוריות.

סוג אחר של שיתוף פעולה היה הסכמה בשתיקה. לאורך ההיסטוריה ניהלה ישראל מלחמות שזכו לתמיכה שקטה של שחקנים במערכת, תמיכה שלא יכלו לתת לה ביטוי פומבי. למשל, כאשר סייעה ישראל למורדים בתימן בשנות ה-60 במאבקם נגד מצרים, העלימה ערב הסעודית עין, וזאת משום שבעקבות המעורבות הצבאית המצרית בתימן, שירתה החלשת מצרים את מטרתה של ערב הסעודית. גם תבוסת מצרים וסוריה הרדיקליות במלחמת 1967 נתקבלה בסיפוק בקרב מדינות ערב המתונות, אולם הן לא נתנו לכך ביטוי פומבי. כאשר השמידה ישראל את הכור הגרעיני העיראקי ביוני 1981, קשה היה שלא לחוש באנחת הרווחה שנשמעה מצד מדינות ערביות רבות לנוכח היעלמות האיום העיראקי. הדוגמא הבולטת האחרונה הייתה מלחמת לבנון השנייה ב-2006, כאשר ישראל נלחמה נגד החיזבאללה – ארגון שיעי קיצוני הנתמך על ידי איראן. לראשונה נשמעה התנגדות פומבית ערבית נגד חיזבאללה, אשר משמעה היה התייצבות – גם אם לא מפורשת – לצידה של ישראל. מדינות המפרץ, מצרים, ירדן ומדינות נוספות קיוו כי ישראל תכה את הארגון, אולם הן התאכזבו מתוצאות המלחמה.

לאחר מלחמת לבנון השנייה החלה התקרבות בין ישראל, מדינות המפרץ,

מצרים, ירדן, מרוקו, ואולי אף מדינות נוספות. שורה של איומים משותפים הביאה להתקרבות זו, שעל פי פרסומים זרים כללה גם שיתוף פעולה מודיעיני וביטחוני. שילוב של שני איומים הביא להתקרבות זו: האחד, איראן והתחזקות השיעה במזרח התיכון; והשני, טרור ג'יהאדיסטי. ציר המדינות שהוזכר לעיל חשש שאיראן תפתח יכולת גרעינית, שתאפשר לה לעצב תהליכים אזוריים, ובכך לרכוש מעמד דומיננטי במזרח התיכון. האיום האיראני נתפס לא רק כצבאי-מדיני אלא גם כאידיאולוגי. מדינות ערב הסוניות חוששות מהתפשטות השיעה במזרח התיכון, וזאת באמצעות שלוחיה של איראן באזור: אסד בסוריה; חיזבאללה בלבנון; הח'ותים בתימן; וגורמים שיעים בעיראק. קשה להעריך במדויק את האיום שנסקף מאיראן לכל המדינות הללו, אולם הוא עלול להתגלות כמוגזם. איראן סובלת מבעיות פנימיות כלכליות וחברתיות קשות, המועצמות על ידי החלטת ממשל טראמפ להפך את הסכם הגרעין עם איראן ולחדש את הסנקציות עליה. במצב זה, יכולתה של איראן להמשיך ולסייע לשלוחיה מוטלת בספק. אלא שאת ישראל – ובעקבותיה גם את מדינות המפרץ – מנחה התרחיש הגרוע ביותר, הכולל הצלחה של איראן לפתח נשק גרעיני, ולהשתמש בו – או לאיים בשימוש בו – נגד ישראל. בהקשר זה ראוי להדגיש כי בפרספקטיבה היסטורית לא היה הנאצריזם איום כה קיומי, כפי שהציגוהו המערב וישראל, אולם תובנה זו נלמדה בדיעבד, ולא הייתה ידועה בזמן האירועים.⁽¹⁴⁾ ייתכן כי בדיעבד יראה גם האיום האיראני כמה שהועצם בכוונה תחילה על ידי מקבלי ההחלטות בישראל, וזאת על מנת לחזק את הלגיטימציה הפנימית, ולהפנות את תשומת הלב הציבורית לבעיות חיצוניות.

האיום המשותף הנוסף הוא של ארגוני ג'יהאד למיניהם, כגון אל-קאעידה ודאע"ש, על שלוחותיו ברחבי המזרח התיכון. אומנם האיום הטריטוריאלי של הקמת ח'ליפות אסלאמית גווע, אך עדיין נותר בעינו האיום האידיאולוגי שמציבים ארגונים אלה לממסד הסוני, כמו גם החשש מפיגועי טרור שלהם נגד מוסדות ממשל. ארגונים נוספים, דוגמת האחים המוסלמים וחמאס, שאינם שייכים לקטגוריה זו אך הוצאו מחוץ לחוק בחלק מהמדינות הללו, נתפסים אף הם כאויב משותף.

מאז שנות ה-90 חלו שינויים בתפקידי ישראל באזור. ניכר כי אינה גורמת עוד לפילוג בעולם הערבי, וגם אינה מרבה להתערב במדינות ערב. כך למשל, לאורך כל שנות מלחמת האזרחים בסוריה לא הביעה ישראל תמיכה ולא סייעה אף לא לאחד מהצדדים, למעט הענקת סיוע הומניטרי בגבול הגולן. המעורבות היחידה של ישראל נגעה למניעת איומים על ביטחונה הלאומי בתוך סוריה, בעיקר מהאוויר. התפקיד העיקרי שישראל ממלאת במערכת האזורית מאז האביב הערבי הוא של מאזן. באופן לא פורמלי חִבְּרָה ישראל לקואליציה של מדינות מתונות בעולם הערבי, החוששות מהאיום הנשקף להן מאיראן, מסוריה, מחיזבאללה, מהחמאס, ומגורמי ג'יהאד למיניהם. בעבר חִבְּרָה ישראל למדינות מוסלמיות ונוצריות ולמיעוטים בשולי המזרח התיכון, אולם עתה היא משתפת פעולה עם מדינות בלב העולם הערבי

⁽¹⁴⁾. ראו בהקשר זה: Podeh, 2004.

מפה 2

כפי שניתן להתרשם ממפה 2, מצבה של ישראל במזרח התיכון בעשור השני של שנות ה-2000 טוב לאין ערוך ממצבה בשנות ה-60. מספר המדינות המקיימות יחסים דיפלומטיים עם ישראל גדל במידה ניכרת, והוא כולל באופן פורמלי גם את מצרים, ירדן, אריתריאה ודרום סודן (נוסף לטורקיה ואתיופיה), ובאופן בלתי פורמלי גם את מרבית מדינות המפרץ (נוסף למרוקו). ישראל מקיימת בשנים האחרונות מערכת יחסים ביטחונית ומודיעינית הדוקה עם מצרים וירדן, זאת כתוצאה מהתגברות האימים המשותפים: לישראל ומצרים יש עניין לבלום את הטרור של גורמי המדינה האסלאמית בסיני, וכן למנוע הסלמה, ואולי אף מלחמה, ברצועת עזה. בדומה לכך, גם לישראל וירדן יש עניין לשתף פעולה במניעת חדירה של גורמים עוינים מסוריה לירדן, בעקבות מלחמת האזרחים המתמשכת בה. כמו-כן, ישראל ומדינות המפרץ – כולל ערב הסעודית – משתפות פעולה בדרכים שונות כדי להתמודד עם איום הטרור הג'יהאדיסטי ועם החשש מחיזוק השפעתה של איראן במפרץ ובמזרח התיכון בכלל באמצעות שלוחיה (משטר אסד בסוריה, הח'ותים בתימן וחיזבאללה בלבנון). ניסיונה של איראן לפתח נשק גרעיני מחזק את הצורך בשיתוף פעולה זה.⁽¹⁵⁾ ללא קשר למידת האיום, איראן נתפסת בעיני מדינות אלה כ'תמנון' ששולח את זרועותיו ברחבי האזור במטרה להשיג שליטה והגמוניה ולפגוע באינטרסים מערביים.⁽¹⁶⁾ אולם, יש לזכור כי מערכת היחסים ההדוקה היא בין ממשלות ולא בין עמים. בירדן, במצרים וברחבי העולם הערבי קיימים גורמים רבים בחברה האזרחית המתנגדים לכל נורמליזציה עם ישראל, ולכן מחרמים אותה מבחינה כלכלית ותרבותית. התנגדות זו באה לידי ביטוי בתקשורת, במערכת החינוך ובתרבות העממית.

(15). על הקשר הפוליטי-ביטחוני עם מדינות המפרץ, ראו: Podeh, 2018.

(16). מסמכי ויקיליקס מתארים נאמנה את חששותיהם של ירדן ושל מדינות המפרץ מאיראן. ראו למשל: https://wikileaks.org/plusd/cables/09AMMAN813_a.html

מערכת הקשרים של ישראל התרחבה גם לפריפריה החדשה של המזרח התיכון, אשר נוצרה עם התפרקות ברית המועצות. חשיבות מיוחדת יש לקשרים עם אזרבייג'ן: 40% מתצרוכת הנפט של ישראל מגיעה ממנה (ייתכן שמספרים אלה השתנו, לאור הידיעות המדברות על כך שישראל מקבלת בשנים האחרונות גם נפט מהאזור הכורדי בעיראק), ואילו ישראל מספקת לה סיוע ביטחוני. הסחר השנתי מוערך ב-4.5 מיליארד דולרים בשנה.⁽¹⁷⁾ העובדה שאזרבייג'ן נמצאת על גבולה של איראן עושה אותה למוצב מודיעיני חשוב עבור ישראל. במפה ניתן לראות גם כי לטובתה של ישראל עומדת העובדה שמדינות ערב רבות שהיו איום על ישראל – כמו למשל לוב, סוריה, עיראק, אלג'יריה ועוד – טרודות במלחמות אזרחים או בבעיות פנימיות אחרות.

גם מבחינה כלכלית ישראל היא שחקן מזרח-תיכוני. באופן מפתיע, 10% מהסחר של ישראל (אשר כולל גם תשלומי עובדים) מתקיים עם מדינות המזרח התיכון. למשל, הסחר בין ישראל וטורקיה ב-2016 היה 4.5 מיליארד דולרים, עם הרשות הפלסטינית – 7 מיליארד דולרים (בהם נכללים כ-1.5 מיליארד דולרים תשלומי עובדים), ועם מדינות המפרץ – למעלה ממיליארד דולרים. הסחר עם מדינות המפרץ אינו ישיר, והוא מתקיים דרך טורקיה, ירדן ומדינות באירופה. מאידך גיסא, הסחר עם מצרים וירדן זניח – גם אם עלה לאחרונה – חרף קיומם של הסכמים כלכליים (Qualifying Industrial Zones).⁽¹⁸⁾

תרחישים אפשריים

בניסיון לחזות את העתיד ניתן להעלות על הדעת שלושה תרחישים שישיפו על מקומה של ישראל במזרח התיכון: א. המשך הסטטוס-קוו; ב. עימות צבאי בין ישראל והפלסטינים או גורם ערבי (חמאס/חיזבאללה) או מוסלמי (איראן) אחר; ג. הסכם בין ישראל והפלסטינים.

א. המשך הסטטוס-קוו

המשך הסטטוס-קוו לא צפוי לשנות באופן משמעותי את מעמדה של ישראל במזרח התיכון. אולם גם במצב זה עשויים להתרחש שני תהליכים המנוגדים זה לזה: הראשון, חיזוק היחסים החשאיים בין ישראל והמדינות החולקות עימה אינטרסים משותפים. חיזוק זה עשוי להיות תולדה של שתי התפתחויות: האחת, התחזקות האיום האיראני ו/או האיום מצד ארגוני טרור באזור; והאחרת, אכזבה ערבית מהתגובה השלילית הפלסטינית בכל הנוגע לקידום תהליך השלום במקרה של פרסום תוכנית שלום אמריקנית.

(17). על יחסי ישראל-אזרבייג'ן, ראו: Bashirova & Sozen, 2017; Gut, 2018.
(18). כל הנתונים הכלכליים לגבי הסחר לקוחים מהמקור הבא: Yitzhak Gal, <https://institute.global/insight/middle-east/assessing-israels-trade-its-arab-neighbours>, August 2018 על הקשר הפוליטי-ביטחוני עם מדינות המפרץ, ראו: Podeh, 2018.

הצהרות ברוח זה נשמעו כבר מיורש העצר הסעודי, מוחמד בן סלמן.⁽¹⁹⁾ התהליך השני הוא התחזקות הלחץ הבין-לאומי על ישראל, בהובלת ארגוני ה-BDS למיניהם, נגד מדיניותה של ממשלת ישראל, בעיקר סביב סוגיית המשך הבנייה בהתנחלויות. לחץ זה עלול להוות בלם בפני חיזוק או המשך הקשרים החשאיים בין ישראל ושכנותיה. עם זאת, לאור העובדה שקשרים אלה מתקיימים רובם ככולם מאחורי הקלעים, אין מניעה עקרונית מהימשכותם. אולם יש להניח כי הביטויים הגלויים של תופעה זו – למשל, פרוסום מאמרים בתקשורת הערבית בזכות הכרה בישראל ושיתוף פעולה עימה, או מפגשים בין אישים שאינם מכהנים בתפקידים רשמיים (גם אם כיהנו בעבר, כמו לוגמה תורכי אל-פיצל, שהיה ראש המודיעין הסעודי; עמוס ידלין, שהיה ראש אגף המודיעין הישראלי; ודורי גולד, שהיה יועצו של נתניהו) – יפסקו לחלוטין. יש לזכור כי כבר בעת הנוכחית מתנגדים מרבית גורמי החברה האזרחית בעולם הערבי – וזאת בניגוד לאלטיטה השלטונית – לכל צעדי נורמליזציה מול ישראל, ולכן המשך הסטטוס-קוו עלול לחזק את הלחץ של אלמנטים אלה על הממשלים. יתרה מזו, המשך המצב הקיים יוצר בפועל שינוי הדרגתי במציאות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בגידול מתמשך ומתרחב של ההתנחלויות.⁽²⁰⁾ אי לכך, המשך הסטטוס-קוו, שלמעשה אינו קופא על שמריו, במקביל להמשך הקיפאון המדיני, טומן בחובו פוטנציאל לפריצתה של התקוממות פלסטינית (ראו להלן). זאת במיוחד לאור העובדה שהשיח בישראל בסוגיה הפלסטינית הולך וגוע.⁽²¹⁾

ב. עימות צבאי בין ישראל וגורם ערבי או מוסלמי

עימות צבאי בין ישראל והפלסטינים, חמאס או חיזבאללה, ואפילו איראן, אינו משולל יסוד. ישראל והפלסטינים עברו שתי התקוממויות בשנים 1987-1991 ו-2000-2004. העימות האחרון, אינתיפאדת אל-אקצא, היה אלים במיוחד: בצד הישראלי נהרגו למעלה מאלף איש (70% מהם אזרחים) ולמעלה מ-8,000 נפצעו; בצד הפלסטיני נהרגו כ-4,800 איש (80% אזרחים) ולמעלה מ-32,000 נפצעו. תוצאותיה הקשות של ההתקוממות והיד הקשה של גורמי הביטחון הישראליים מנעו קרוב לוודאי פריצתה של התקוממות נוספת, וזאת למרות שמרבית הסיבות הפוליטיות והכלכליות שהובילו לפריצת ההתקוממויות הקודמות עודן קיימות בשטח. עם זאת, המשך הקיפאון המדיני, במקביל לגידול מספר המתנחלים (420,000 נכון ל-2017), עלול להוביל להתקוממות שתתפרץ בעקבות ניצוץ שיבעיר את השטח, כפי שהיה בשתי הפעמים הקודמות. העובדה שמחמוד עבאס (אבו מאזן) נמצא בשלהי שלטונו עלולה גם היא להוביל להידרדרות, זאת במקרה של היווצרות אנרכיה ברשות הפלסטינית, או בעקבות עלייתו לשלטון של דור

(19). <https://www.aljazeera.com/news/2018/04/mbs-palestinians-accept-trump-proposals-shut-180430065228281.html>
 (20). כך למשל, בסוף 2015 היו כ-383,000 מתנחלים, ואילו בסוף 2017 גדל מספרם ועמד על למעלה מ-413,000. ראו: <https://www.btselem.org/hebrew/settlements/statistics>
 (21). בהקשר זה ראו: פודה, 2019.

צעיר אשר אינו בוחל בהמשך המאבק המזוין. יש להדגיש כי התקוממות פלסטינית עלולה להתפרץ – בנסיבות ובעיתוי לא מתוכננים – בשל ייאוש מהמשך הסטטוס קוו, ולא-דווקא בתגובה לפריצתו של עימות אלים בין ישראל והפלסטינים (כזכור, שלושת סבבי האלימות בעזה לא הובילו למחאה יוצאת דופן ביהודה ושומרון).

למרות ניסיונות ההרגעה בין ישראל והחמאס, קיים פוטנציאל מתמשך לסבב נוסף של אלימות. בעשר השנים האחרונות התחוללו שלושה סבבים של אלימות בין ישראל וחמאס: דצמבר 2008-ינואר 2009 ("עופרת יצוקה"); נובמבר 2012 ("עמוד ענן"); יולי-אוגוסט 2014 ("צוק איתן"). בניגוד לרשות הפלסטינית, חמאס אינו מכיר פורמלית במדינת ישראל, וטרם זנח את השימוש באלימות ככלי להשגת מטרותיו, וזאת על אף כמה שינויים אידיאולוגיים שהתחוללו בארגון לאחר תיקונה של אמנת החמאס במאי 2017.⁽²²⁾

עימות צבאי בין ישראל וחיזבאללה אף הוא בגדר אפשרות. העימות האחרון התחולל בקיץ 2006, ובסימומו הושגה הפסקת אש בין הצדדים, אשר נשמרה מאז. לארגון אין אינטרס להתעמת עם צה"ל, וזאת בשל שתי סיבות: ראשית, הארגון הותש במלחמת האזרחים בסוריה, בשעה שסייע למשטר אסד – סיוע אשר גרם לו לאובדן בנפש, בציוד ובמורל. שנית, הארגון חושש מתגובה ישראלית קשה כלפי לבנון בכלל – כפי שהיה במלחמת לבנון השנייה – תגובה אשר תביא לביקורת קשה בחברה הלבנונית כלפי הארגון. עם זאת, הארגון נערך לקראת עימות אפשרי באמצעות שורה של ביצורים ובסיסים לאורך הגבול, וכן אגירת טילים רבים המכוונים כלפי ישראל, המסוגלים לפגוע במרכזים האורבניים הגדולים של ישראל.

לעימות בין ישראל והפלסטינים – בין אם מול החמאס או מול הרשות ביהודה ושומרון – יהיו השלכות קשות ביותר על מעמדה של ישראל באזור. אף כי מרבית המנהיגים הערביים מגלים עייפות ואדישות כלפי הסוגיה הפלסטינית, יש להניח כי יתקשו להימנע מלהתייצב לצידם של הפלסטינים, במיוחד לנוכח תמונות קשות שיגיעו מהשטח באמצעות התקשורת הערבית והזרה וכן הרשתות החברתיות. אף שמצרים וירדן לא תנתקנה את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל – הצעד הקיצוני ביותר בסבבי אלימות קודמים היה החזרת השגריר – יש להניח כי ישראל תספוג גינויים חריפים. מנגד, עימות מול חיזבאללה או איראן יזכה בעיקר לגינויי מס-שפתיים, כאשר מאחורי הקלעים תזכה ישראל לתמיכה רבה על מאבקה נגד אויב משותף. תהיה זו במידה רבה חזרה על התסריט שהתחולל במלחמת לבנון השנייה, אז ננזפה ישראל בפומבי, אך זכתה לברכות באופן חשאי.

(22). על כך ראו: שר, אופק ווינטר, 2017.

ג. הסכם בין ישראל והפלסטינים

הסכם בין ישראל לפלסטינים יוביל לשינוי משמעותי במקומה של ישראל במזרח התיכון. התקדים של חתימת הסכמי אוסלו בשנות ה-90 מלמד כי מדינות ערביות רבות לא יחששו עוד לכונן יחסים דיפלומטיים עם ישראל. בעקבות הסכמי אוסלו נפתחו נציגויות דיפלומטיות ישראליות במרוקו, בעומאן, בקטר, בתוניסיה ובמאוריטניה. מעבר לכך, יש מקום להניח כי מדינות נוספות המקיימות עתה קשרים חשאיים עם ישראל – דוגמת ערב הסעודית, בחריין והאמירויות – תוכלנה אף הן לכונן יחסים עם ישראל. יש לזכור כי יוזמת השלום הערבית, שנוקמה על ידי ערב הסעודית ואומצה עם תיקונים על ידי הפסגה הערבית במארכס 2002, קבעה כי "מדינות ערב יכוננו יחסים נורמליים עם ישראל במסגרת שלום כולל", וזאת לאחר שישאל תיסוג מכל השטחים הערביים הכבושים ולאחר כינונה של מדינה פלסטינית בגבולות 1967, שבירתה ירושלים המזרחית.⁽²³⁾

יתרה מזו, מחקר שנערך לאחרונה במכון מיתווים, אשר עסק ביחסי ישראל עם סביבתה המזרח-התיכונית, גילה כי ליחסים של ישראל עם מצרים, ירדן, מרוקו, ערב הסעודית, האמירויות ועיראק, פוטנציאל לא ממומש בתחומים מגוונים: גז, ביטחון, הייטק, חקלאות, רפואה, תירות למקומות הקדושים, מוצרי תעשייה מסוימים ועוד. ואולם, מסקנת כלל המאמרים שנכתבו במסגרת פרויקט היא, כי הגורם המרכזי הבולם את פיתוח היחסים הוא היעדר פתרון הבעיה הפלסטינית, או לכל הפחות התקדמות ניכרת לקראתו (מיתווים, 2018). במילים אחרות, הסכסוך הישראלי-פלסטיני מהווה חסם בפני מימוש מלוא הפוטנציאל החבוי ביחסים בין ישראל ומדינות ערב, והוא גם המונע את הפיכתם לגלויים. גורם זה מניע ואף מזין את מתנגדי הנורמליזציה עם ישראל. פתרון הבעיה הפלסטינית לא בהכרח יסיר את ההתנגדות לישראל, אולם הוא יעקך את אחת הסיבות המרכזיות הקיימות בעולם הערבי לאי-הכרה ולא-מתן לגיטימציה לישראל. גם את האיום של איראן ובעלות בריתה לא יעלים פתרון הבעיה הפלסטינית, אולם הוא יאפשר התמודדות טובה יותר עימו.

מסקנות

מאז הקמתה מילאה ישראל תפקיד חשוב במזרח התיכון מבחינה צבאית, פוליטית וכלכלית, בין אם במצבי קונפליקט או במצבי שלום. לכן, הביטוי 'ישראל והמזרח התיכון', המדבר על קיום שתי ישויות נפרדות, אינו משקף את המציאות ההיסטורית. דווקא הביטוי 'ישראל במזרח התיכון' משקף באופן מדויק יותר את מקומה של ישראל באזור. מאז שנות ה-50 וה-60 השתנו מקומה ותפקידה של ישראל במזרח התיכון באופן דרמטי, והיא הפכה יותר ויותר לשחקן מרכזי ולגיטימי באזור. עם זאת, ישראל עדיין סובלת מתסמונת 'הפילגש', תסמונת שאפיינה אותה לאורך כל השנים

(23). היוזמה גם כללה התניה לגבי 'פתרון צודק של בעיית הפליטים הפלסטינים, אשר יוסכם עליו בהתאם להחלטת העצרת הכללית של האו"ם מס' 194'. לנוסח היוזמה, ראו: לביא, 2010: 162-163.

מאז הקמתה. והיינו, מצב של יחסים המתנהלים בחשאיות ובסודיות, וכאשר הם נחשפים – הם מוכחשים. אם ישראל חפצה לעבור ממצב של 'פילגש' למצב של 'אישה חוקית' או של 'ידועה בציבור', עליה לפתור את הבעיה הפלסטינית, או להתקדם במידה ניכרת לפתרונה. אלא שבהינתן המצב הפוליטי הפנימי בישראל לאחר בחירות 2019, אישיותו של המתווך האמריקני, והיעדרות מנהיגות ישראלית ופלסטינית המוכנה ליטול סיכונים, נראה כי סיכויי התממשותו של התרחיש השלישי – הסכם בין ישראל והפלסטינים – קטנים.

ישראלים רבים מאמינים כי גם ללא הסכם עם הפלסטינים ניתן להתקדם, ואולי אף להגיע לנורמליזציה עם מדינות ערב,⁽²⁴⁾ אולם חשיבה זו אינה יותר מאשר תקוות שווא, משום ששליטי מדינות ערב לא יסכנו את שלטונם ללא תמורה ישראלית הולמת במטבע הפלסטיני. מאידך גיסא, סיכוייו של התרחיש הראשון להתממש גדולים, וזאת משום שמדיניות החוץ המסורתית של ישראל נוטה לשמר את הסטטוס-קו. אף על פי כן, יש לזכור כי המצב בשטח משתנה, גם אם באופן איטי והדרגתי, ולכן הפוטנציאל של עימות עם גורם ערבי (במיוחד עם הפלסטינים) קיים גם בתרחיש זה. אין להוציא מכלל אפשרות מימושו של התרחיש השני, אשר עלול להיגרם כתוצאה מהידרדרות בלתי מבוקרת של המצב הביטחוני או של אירוע אלים יוצא דופן שישמש טריגר לעימות. הכרה במציאות העגומה הזו אולי תוביל את הדור הבא של המנהיגים ליטול יוזמות מרחיקות לכת, שיעצבו מחדש את יחסיה של ישראל עם הפלסטינים ואת מקומה של ישראל במזרח התיכון.

(24) לפי הסקר של מיתוים, 54% מהיהודים (בהשוואה ל-18% מהערבים) מאמינים שניתן להשיג פריצת דרך ביחסי ישראל ומדינות ערב גם ללא התקדמות בתהליך השלום עם הפלסטינים. ראוי מוד מדיניות החוץ של מיתוים לשנת 2018:
<http://mitvim.org.il/he/-18D%97%7D%93%7D%7A%9D%95%7D%7AA/-283%D9%7E%D9%7E%D%7A%6D%90%7D%-99%7D%7A%1D%7A%7D%7A%-8D79%E%D%99%7D%7AA%D%95%7D%95%7D%99%7D%99%7D%-D%7A%2D9-%7C-%D9%7E%D%93%7D%99%7D%7A%0D%99%7D%95%7D%7AA-%D%94%7D%97%7D%95%7D%7A%-5D%94%7D%99%7D%7A%9D%7A%8D90%7%D9%7C%D%99%7D%7AA2->

רשימת המקורות:

- ביאלר, אורי (תשל"ב). דוד בן-גוריון ומשה שרת: התגבשות שתי אוריינטציות מדיניות-ביטחוניות בחברה הישראלית. *מדינה וממשל* 2, 71–84.
- גורני, יוסף (1985). השאלה הערבית והבעיה היהודית: זרמים מדיניים-אידיאולוגיים בציונות ביחסם אל הישות הערבית בארץ-ישראל בשנים 1882–1948. תל-אביב: עם עובד.
- לביא, אפרים (עורך) (2010). *ישראל ויזמת השלום הערבית*. תל-אביב: מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום.
- להרס, ליאור (2017). חושך מצרים או חלון של הזדמנויות: השיח הישראלי על האביב הערבי. בתוך: אלי פודה ואון וינקלר (עורכים), *הגל השלישי: מחאה ומהפכה במזרח התיכון*. עמ' 224–246. ירושלים: כרמל.
- מיתווים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית (2018). *הפוטנציאל הלא-ממומש של יחסי ישראל ומדינות ערב*, סדרת פרסומים.
- פודה, אלי (2019). מישהו בכלל זוכר שיש פלסטינים? *הארץ*, 25 בפברואר 2019.
- פרס, שמעון (1993). *המזרח התיכון החדש*. תל אביב: סטימצקי.
- שביט, יעקב (1997). "ארץ לבדד תשכון"? המיתוסים של השיח הגיאוגרפי-היסטורי והגיאוגרפי-תרבותי של ארץ-ישראל. בתוך: דוד אוחנה ורוברט ס. ויסטריך (עורכים), *מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית*. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- שביט, יעקב (2004). *אנתולוגיה ים תיכונית: מבואות ומקורות*. תל אביב: משכל.
- שליים, אבי (2005). *קיר הברזל: ישראל והעולם הערבי*. תל אביב: משכל.
- שר, גלעד, לירן אופק ואופיר וינטר (2017). מסמך העקרונות של החמאס: היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו? *עדכן אסטרטגי*, 20(2), 73–85.
- Bashirova, Aynur & Ahmet Sozen (2017). The Role of Azerbaijan in Israel's Alliance of Periphery. *The Middle East Review of International Affairs*, 1(21), 9–1.
- Gut, Arye. (2018) Liberman's Visit Signals Strengthening Relations between Israel and Azerbaijan. *Jerusalem Post*, 18 September 2018.
- Maoz, Zeev. (2006) Israeli Intervention in Intra-Arab Affairs. In: *Defending the Holy Land: A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Podeh, Elie. (1997) Rethinking Israel in the Middle East. *Israel Studies*, 3, 280–295.
- Podeh, Elie (2004). Demonizing the Other: Israeli Perceptions of Nasser and Nasserism. In: Elie Podeh & Onn Winckler (eds.) *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, pp. 72–99. Gainesville: University Press of Florida.

- Podeh, Elie (2014). Israel and the Arab Peace Initiative, 2002–2014. *Middle East Journal*, 68, 584–603.
- Podeh, Elie (2018). Saudi Arabia and Israel: From Secret to Public Engagement, 1948–2018, *Middle East Journal*, 4(72), 563–586.
- Podeh, Elie & Onn Winckler (2002). *The Boycott That Never Was: Egypt and the Arab System*, Durham Middle East Papers, 72.
- Sela, Avraham (1998). *The Decline of the Arab-Israeli Conflict: Middle East Politics and the Quest for Regional Order*. Albany: State University of New York Press.
- Shlaim, Avi (1988) Israeli Interference in internal Arab Politics: The Case of Lebanon. In: Giacomo Luciani & Salameh Ghassan (eds.) *The Politics of Arab Integration*. London :Croom Helm.